

SZAKÁLY FERENC

Tolna vármegye középkori szolgabírái

(Esettanulmány)

Kora középkori történelmünk aktuális le-
xikona szerint az általunk alább következetesen nemesi vármegyeként aposztrofá-
landó nemesi megyék¹ ekként jöttek létre: „A [nemesi megye] a királyi vármegye in-
tézmenyéből alakult ki a 13. sz[ázad] utolsó harmadában, és területileg azzal
többnyire megegyezik. Előzménye a királyi *serviensek* (*seiviens regis*), ill. nemesek
közösségének (*universitas*) kialakulása egy-egy m[egyé]ben, aminek a zalai *serviensek*
kehidai oklevele (1232) az első ismert megnyilvánulása. IV. Béla idején egyes
m[egyé]kben a *serviensek* választott bírái, a szolgabírák is feltűntek, [nemesi
megyé]ről azonban attól fogva beszélhetünk, hogy a megyésispán velük együtt gy-
akorolta a bírói hatalmat. Szűcs Jenő feltevése szerint ez az 1267. évi esztergomi gyű-
lés hatására következett be, első példáit 1268-ból Zala és Vas m[egyé]kből ismer-
jük.² Mivel a királyi vármegye elsődlegesen igazgatási egység, a nemesi vármegye vi-
szont eredetileg csaknem kizárólagosan törvényhatóság volt,³ a két intézmény között
– a magyar elnevezés hasonlóságán⁴ túl – az teremtettséget, hogy mindkettő
élén a királytól kinevezett megyésispán (*comes*), illetve annak helynöke: az alispán
(*vicecomes*, korábban: *curialis comes*) állott.⁵

Vagyis: az Engel Pál által készített lexikon-szócikk azon mondatát, miszerint a
megyésispán csak a szolgabírákkal együtt gyakorolhatta a bírói hatalmat, úgy is átfo-
galmazhatnók, hogy annak a folyamatnak, amelynek eredményeként a királyi várme-
gyék országszerte nemesi universitásokká formálódtak, a szolgabíró volt a kulcsfigu-
rája.⁶ A *comitatus* – ez volt az a kifejezés, amelyet a hazai latinitas a változó
funkciójú vármegyére, mondhatni, folyamatosan alkalmazott – tehát a négy (kisebb

1 Mivel az egykori szóhasználatban ennek semmi sem mond ellent, már több ízben javasoltuk, hogy
történetírásunk következetesen különböztesse meg egymástól a vármegyét *mint területet*, ill. a me-
gyét *mint annak fennhatósága alá eső területet*. Bár e javaslatnak nem sok fogamatja volt, továbbra is
igyekezzünk átvinni a gyakorlatba a javasolt distinkciót.

2 Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál és Makk Fe-
renc. Bp. 1994. 484. (*Engel P.*); Szűcs Jenő említett tanulmánya: Az 1267. évi dekrétum és háttere.
Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva,
Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 341–394.

3 Vö. *Csukovits Enikő* e számban közölt tanulmányával.

4 A 'királyi' és a 'nemesi vármegye (megye)' elnevezés csak a magyarban áll ily sokat mondóan közel
egymáshoz, a latin 'territorium, parochia, diocesis, comitatus', ill. a 'provincia, parochia, comitatus'
között csak az utolsó kifejezés utal a rokonságra. Vö. Korai i. m. 357–358. (*Kristó Gy.*) és *Zsoldos At-
tila*: Vármegyei ügyek. BUKSZ (Budapesti Könyvszemle) 1994. ősz 330–332.

5 Vö. Korai i. m. 290. (*Engel P.–Róna Tass A.*) és 36. (*Tringli I.*)

6 Vö. Korai i. m. 654. (*Engel P.*), vö. az itt megadott irodalommal.

megyékben esetleg: két) *iudex nobilium* megjelenésével vált igazi testületté. Az alábbi közegelemzésből egyértelműen kiderül, hogy a szolgabírói intézmény kialakulásával a nemesség alsóbb rétegei is képviselőket kaptak a területi bírásokban, függetlenül attól, hogy a megfoghatatlan kezdetekben egyes szolgabírák mennyiben és mennyire függték az utóbb egyértelműen ellenpólusukká vált ispántól (s az egy ideig főnökéhez hasonlóan viselkedő alispántól).⁷

Bízást állítható az is, hogy a kezdetektől fogva a rendszer megszűnéséig a szolgabírák végezték az utóbb egyre szaporodó közigazgatási, katonai és pénzügyigazgatási feladattal megterhelt *universitas nobilium* teendőinek oroszlánrészét. Így aztán teljességgel érthetetlen az a közöny, amit történetírásunk a szolgabírói intézmény és a szolgabírói tisztet betöltők iránt tanúsított (s tanúsít tulajdonképpen mindmáig). Az intézmény szisztematikus leírására és értékelésére még egyáltalán nem történt kísérlet,⁸ s tapasztalataink szerint még a modern vármegye-monográfiák is könnyedén átsiklanak a szolgabírói feladatkör leírása felett.⁹ Ami a középkort illeti, eddig mindössze három vármegye: Zala, Vas és Heves szolgabíróit ismerjük (több-kevesebb teljességgel),¹⁰ s a névsorukat közlő művek szerzői sem merültek bele a tisztsegyviselők e csoportjának elmélyültebb elemzésébe.

E sorok íróját ez a felismerés bátorította fel arra, hogy a tolnai szolgabírákkal kapcsolatban a vármegyei kiadványok regesztáinak elkészítése során szerzett szerény megfigyeléseit e hasábkon közzétegye.¹¹ Az első ránk maradt, már nemesi vármegyeinek minősíthető – vagyis: alispán+négy szolgabíró által kibocsátott – tolnai kiadvány 1314-ből való; vele együtt a mohácsi csatavesztés előtti időszakból összesen 162 darabot sikerült felkutatnunk. Mivel Tolna megye török megszállása már 1541-ben megkezdődött,¹² s kerekén egy és negyed századon át kifejezetten távol esett a magyar határoktól,¹³ a középkori oklevelekben közmondásosan szegény területek között szokás számon tartani.¹⁴

7 Vö. *Zsoldos Attila*: A szolgabírói tisztségnév kialakulásának kérdéséhez. Levéltári Szemle 1988. 12–19.

8 Csupán a reformkorból ismerünk olyan kézikönyvet, amely a gyakorló szolgabírónak és főszolgabírónak eligazítást ad: *Zsoldos Ignác*: A szolgabírói hivatal. 1. Törvénykezési rész. Pápa, 1842., 1844².

9 Ez elsősorban a kiváló dualizmus kori vármegye-monográfiákon szemléltethető, amelyek általában a vm.-ről is indokolatlanul keveset, a szb.-król pedig jórészt pedig egyáltalán nem szólnak. A műfaj ezen hiányosságán kívántunk változtatni a megjelenés alatt álló Pest megye monográfiájában (Főszerk. Kosáry Domokos. I. köt. Szerk. Torma István), amelyben külön fejezetben foglalkozunk a 16., ill. 17. sz.-i vm.-i élettel.

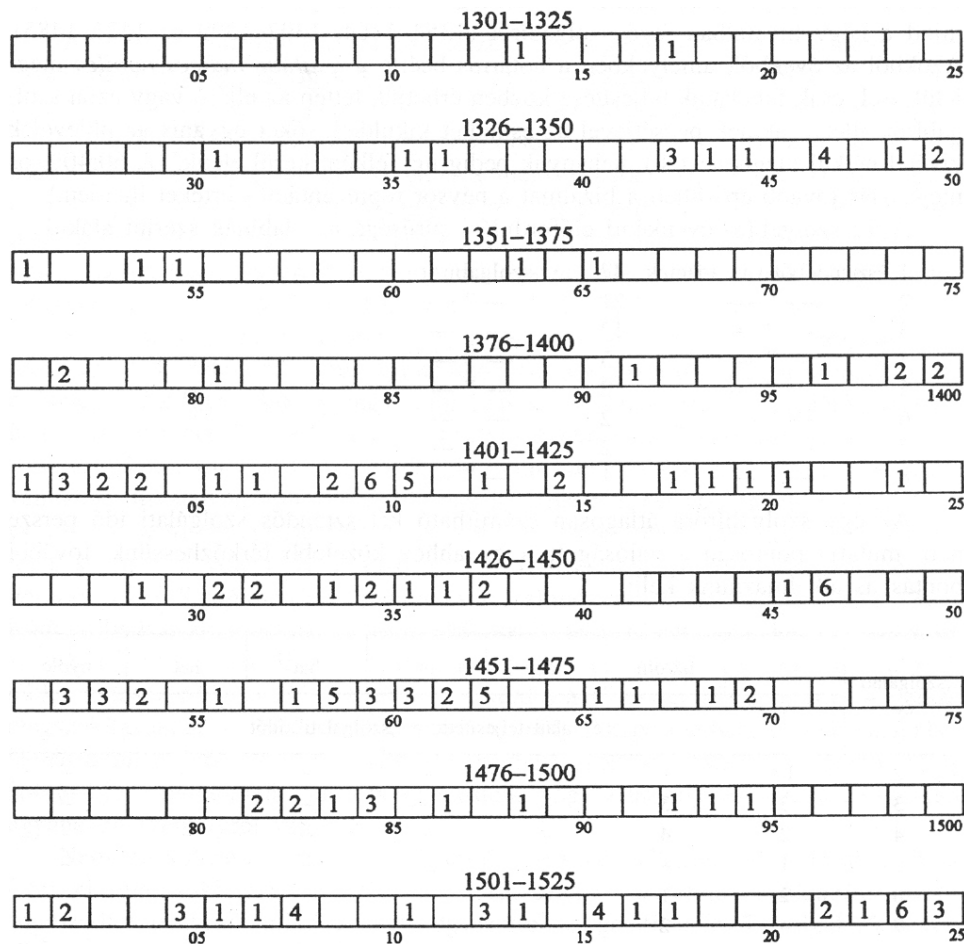
10 *Holub József*: Zala vármegye a középkorban. I. Pécs, 1929. 478–485. és 150–155.; *Reiszig Ede*: Vas vármegye tisztkara a középkorban. Kőszeg, 1940. 27. (1436-ig, vö. *Werner Mór*: Adalékok a XIV. századbéli világi archontológiához. Történelmi Tár 1906/1907. 343.); *Havassy Péter*: Heves megye középkori tisztsegyviselői. Eger, 1986. (Studia Agriensia 6.) 45–48.

11 *Szakály Ferenc*: A középkori Tolna vármegye irathagyatéka (1314–1525). Szekszárd, 1998.

12 *Szakály Ferenc*: Az első dunántúli szandzsák és megszervezője, Kászim bég. Keletkutatás 1995. 2. sz. 23–4.

13 Amiből nem következett, hogy kapcsolata a magyar földesurakkal és intézményekkel megszűnt volna. Vö. *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981. és *Uő*: Magyar intézmények a török hódoltságban. Bp. 1997. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.) ld. az utóbbi kötetben közölt közös névmutatót.

Engel Pálnak az 1301 és 1457 közti megyerendszer vezetését (is) feltáró archontológiája tükrében¹⁵ azonban Tolna valójában közel sem tűnik olyan rossz forrásadottságúnak, mint amilyennek eddig gondoltuk. Azok közé a területi egységek közé látszik tartozni, amelyekben a királyi vármegyéből a nemesibe való átmenet országos összehasonlításban is viszonylag korán lezajlott, s az ismertté vált alispánok számából is arra kell következtetnünk, hogy ránk maradt kiadványainak számát tekintve sem sorolható az érdektelen vármegyék közé.¹⁶

14 Általában vö. *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 1. Általános rész. I–II. Bp. 1970. 380. ssk.

15 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár–Kronológiák, adattárak 5.)

16 *Engel P.* adatbázisának tanúsága szerint az ország több mint 80 vm.-je közül kevesnek van 1314 előtti vagy 1314. évi alispán-adata, s az itt közölt tolnai alispánjegyzék (I. 206–208.) sem sokkal szegényesebb az átlagosnál.

Vagyis: az alább elemzésre kerülő névanyag reprezentációs értéke többé-kevésbé megfelel az országos átlagnak, jóllehet – mint alábbiakból kiderül majd – az e területen működött szolgabíráknak hozzávetőleg csupán 1/4-ét tudtuk megragadni. Előre kell persze bocsátanunk, hogy – mint a fenti évtábla mutatja – a feldolgozott forrásanyag időbeli szóródása viszont talán még az átlagosnál is kedvezőtlenebb.

A feldolgozott kiadványokból 92 szolgabíró és 32 esküdt (*iuratus assessor*) neve bontható ki; névsorukat itt természetesen nem közöljük.¹⁷ A neveknek kerekén 60%-a azokból az évekből való, amikor a vármegyei kiadványok név szerint felsorolják mind a négy hivatalban levő szolgabírót (1354–1364, 1397–1399 és 1421–1485). Azokból az évekből, amelyekben a nótárius beírta a *quatuor iudices nobiles* megjelöléssel, csak feladataik teljesítése közben érhetjük tetten az eljáró vagy azon szolgabírót, illetve akinek pecsétjével az esküdtet kiküldték (őket ugyanis az oklevelek kivétel nélkül megnevezték), néhányuk pedig ügyfélként kerül elénk. (A 60:40%-os megoszlás tovább erősítheti a bizalmat a névsor reprezentációs értékét illetően.)

A 92 szolgabíró évenkénti előfordulási sűrűsége az alábbiak szerint alakult:

1 esztendőből van adatunk	47	szolgabíróról
2 — ” —	21	— ” —
3 — ” —	12	— ” —
4 — ” —	5	— ” —
5 — ” —	2	— ” —
6 — ” —	2	— ” —
7 — ” —	2	— ” —
8 — ” —	1	— ” —

Az egy szolgabíróra átlagosan számítható kétesztendős szolgálati idő persze nem mutatja pontosan a valóságot; hogy ahhoz közelebb férközhessünk, további bontást is alkalmaznunk kell:

„szolgálati” év	két	három	négy	öt	hat	hét	nyolc
	év alatt teljesítette a „szolgálati” időt						
2	10	–	–	–	–	–	–
3	3	3	–	–	–	–	–
4	2	4	–	–	–	–	–
5	1	–	3	–	–	–	–
6	2	1	–	–	–	–	–
7	–	2	–	–	–	–	–
8	–	–	1	5	1	1	–
9	1	1	–	–	–	–	–
10	–	–	–	1	–	1	–
11	1	–	–	–	–	–	–
12	–	–	–	1	–	–	1
13	–	–	1	–	–	–	–

¹⁷ Jegyzékük megtalálható 11. jegyzetben id. művünkben.

szolgálati” év	két	három	négy	öt	hat	hét	nyolc
	év alatt teljesítette a „szolgálati” időt						
14	1	–	–	–	–	–	–
15	–	–	–	–	–	–	–
16	–	1	–	–	–	–	–
17	–	–	–	–	1	–	–

Az előző kimutatások tanulságai közül itt, előjáróban elég azt kiemelni, hogy a szolgabíró-jegyzék hézagossága – főként a 14. században, de utóbb is – szemmel láthatóan alapvetően befolyásolja a belőle levonható következtetések érvényességét. Bár Zsigmond 1435. évi (nagyobb) dekrétumának 2. tc.-e büntetés terhe alatt csak egy esztendő letöltésére kötelezi a megválasztottakat,¹⁸ nyilvánvaló, hogy a csupán egy esztendőben felbukkanók arányszáma azért ily magas (kerekén 50%), mert az ölelkező és a közeli évekből sokszor egyáltalán nincs adatunk vagy – nem rendelkezvén tételes névsorrukkal – csak ügyintézőként találkozunk szolgabíróval. (Vagyis: az ilyen évekből esetleg csak a szolgabírák 1/4-ét ismerjük.)

Még ennél is kézenfekvőbb, hogy azok a szolgabírák, akiknek szolgálati idejében egy-két esztendő hiátusok mutatkoznak, a közbenső években is viselték ezt a tiszteletet. S fordítva: akik egymás utáni években folyamatosan szerepelnek, szolgálhattak az azt megelőző és követő adathiányos években is. Példákon illusztrálva: első ismert szolgabíránk, az 1344-ben és 1347-ben szereplő *Johannes filius Pauli* nyilvánvalóan hivatalban volt 1345/1346-ban is, s részben nyilván ugyanez áll az 1345 és 1354 közötti tíz esztendőben négyszer adatolható *Petrus de Dadara* is: feltehetőleg szolgabíró volt 1347–1349-ben és 1351–1353-ban is. Problematikusabb *Stephanus filius Stephani Solyag dicti* esete, akinek két előfordulása (1354–1364) között oly hosszú idő telt el, hogy akár az is felmerülhet: nem két azonos nevű személyről van-e szó. Ezt azonban a komplikált névforma meglehetősen valószínűtlenné teszi. Még inkább felmerül ez a kérdés a 17 esztendőn keresztül – persze megszakításokkal – adatolható Fornádi Mihállyal kapcsolatban, akinek szolgálati idején belül (1446–1462) a törvényben meghatározott, ötévesnél is nagyobb hiátus (1448–1453) mutatkozik, ám a benyomásunk, hogy a hasonló esetekben úgyszintén ugyanazon személyről van szó.

Némileg közelebb jutunk a szolgabírói szolgálat időkereteinek leírásához, ha a fenti kimutatásokhoz mellékeljük azon 15. századi esztendők szolgabíró-neveit, amelyekből ismerjük mind a négy, egyszerre szolgálatban levő szolgabíró nevét. (Kurzívval az először felbukkanók, ritkított szedéssel azok, akik némi kihagyással tértek vissza a szolgabíróvába; zárójelben az előfordulási esetek, illetve az egy-egy évben felbukkanó szolgabírák számának korrelációja található):

18 Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.) 262.

- 1429: Csapi G., Beznedi I., Kéthelyi J., Végfalvi Zs. (1=4)
 1430: nincs adat
 1431: Végfalvi M., Ábeli J., Uzdi L., Versendi M. (2=4)
 1432: Végfalvi M., Ábeli J., Uzdi L., Pári B. (2=4)
 1433: nincs adat
 1434: Tökösszegi J., Ábeli J., Székelyi L., Uzdi L. (1=4)
 1435: Szentlőrinci Malac G., Ábeli J., Uzdi L., Agárdi M. (2=4)
 1436: Szentlőrinci Malac G., Ábeli A., Agárdi M., Uzdi L. (1=4)
 1437: Kápolnai I., Ábeli A., Uzdi L., Pári B. (1=4)
 1438: Kápolnai I., Ábeli A., Uzdi L., Pári B. (1=4)
 1439–1445: nincs adat
 1446: Agárdi M., Ábeli A., Fornádi M., Szabadi Dósa A. (1=4)
 1447: Ábeli A., Agárdi M., Fornádi M., Szabadi Dósa A., (dec.-tól:) Dorogi B., Ikladi B. (6=6)
 1448–1451: nincs adat
 1452: Dorogi I., Páli Gödör A., Ikladi B., Pári J. (3=5)
 1453: Dorogi I., Pári J., Páli Gödör A., Ikladi B. (3=4)
 1454: Dorogi I., Páli Gödör A., Henyei Nemes I., Szabadi Dósa A. (2=4)
 1455: nincs adat
 1456: Dorogi B., Henyei Tiburc I., Gyaláni B., Köveznyei G. (1=4)
 1457: nincs adat
 1458: Dorogi I., Henyei Tiburc I., Gyaláni B., Köveznyei G. (1=4)
 1459: Dorogi I., Henyei Tiburc I., Gyaláni B., Köveznyei G., Szentmiklósi B., Dorogi A., Fornádi P., Méhesi Mizse S. (5=8)
 1460: Szentmiklósi B., Dorogi A., Gyaláni B., Méhesi Mizse S., Szabadi Dósa A. (3=5)
 1461: Szentmiklósi B., Méhesi Mizse S., Köveznyei M., Szabadi Dósa A. (2=4)
 1462: Szentmiklósi B., Méhesi Mizse S., Köveznyei M., Szabadi Dósa A. (2=4)
 1463: Szentmiklósi B., Méhesi Mizse S., Köveznyei M., (máj.-tól:) Gyaláni Berki J., Béri E., Tézslai D., Ikladi G. (6=7)
 1464–1466: nincs adat
 1467: Csefői T., Cseri J., Szentmiklósi B., Pári J. (1=4)
 1468: Csefői T., Szentmiklósi B., Méhesi Mizse S., Uzdi M. (2=4)
 1469: nincs adat
 1470: Sárosi P., Tézslai A., Méhesi Mizse S., Uzdi M. (1=4)
 1471: Agárdi G., Tézslai A., Méhesi Mizse S., Uzdi M. (2=4)
 1472–1481: nincs adat
 1482: (Végfalvi) Ábrán I., Agyagosi M., Dobozi D., Cseri P. (2=4)
 1483: Agyagosi M., (Végfalvi) Ábrán I., Belcsi P., Cseri P. (2=4)
 1484: Tézslai B., (Végfalvi) Ábrán I., Belcsi P., Unári K. (1=4)
 1485: Hertelendi Gy., (Végfalvi) Ábrán I., Csepcsi P., Unári K. (2=4)

A jegyzék meglepően szilárdnak és szervezettnek mutatja a középkori Tolna vármegyét. Leszámítva az 1459. esztendő — amikor alapvető változás történt az

A jegyzék meglepően szilárdnak és szervezettnek mutatja a középkori Tolna vármegyét. Leszámítva az 1459. esztendő — amikor alapvető változás történt az ismét kiválasztásának módjában és az intézmény politikai irányultságában¹⁹ –, a már

több esztendeje együtt szolgáló szolgabíró-„csapatokon” óvatosan, fokozatosan változtattak, ami nyilvánvalóan a folyamatosság fenntartását célozta. A folyamatosság további bizonyítéka, hogy meglehetősen gyakorta előfordul, hogy az adatolatlan évek után ugyanazokat találjuk hivatalban, akiket korábban. Pl. az 1447-ben már szolgabírászkodó Fornádi Mihály még (vagy ismét) 1452-ben is szolgált. Az is igaz viszont, hogy 1431-ben egészen más csapat irányította a vármegyét, mint 1429-ben.

A fentiek arra utalnak, hogy az adatszegény 14. században sem szabad nagyobb számú, a szolgabíróságba egy-egy esztendeig éppen csak belekóstolt személlyel számolnunk. A fenti 15. századi jegyzék arra enged következtetni, hogy a középkorban általában több – legalább két-három – esztendőszolgálat volt az általános. Azon 30 esztendőben, amelyből van teljes szolgabíró-névsorunk, összesen 52 szolgabírót találunk. Ezt az aránypárt az egész vizsgált időszakra (1314–1526) kivetítve ($30:52=212:x$) kerekén 400 szolgabíróval, és ha minden hely be volt töltve, és ha a kutatás számára szinte hozzáférhetetlen esküdti intézmény váltási ritmusa is az 1319. évihez hasonlóan alakult – amikor is egy királyi parancslevél szerint nyolc esküdt szolgált Tolnában –, 800 esküdttel kell számolnunk Tolna vármegyében. (Miközben a két tisztségviselő-csoport között nyilvánvalóan erős átfedés feltételezhető.)

Nem volt azonban ritka a két-három esztendősnél lényegesen hosszabb szolgálat sem. A leghosszabb „szolgálati idővel” Szentmiklósi Benedek és Méhesi Mizse Sandrin, a legkoherensebbel Uzdi László dicsekedhetnek. Az első kettő – az obligát ötesztendőszolgálatossal – kilenc éven át (mindkettő 1459–1463, ill. 1468–1471), az utóbbi pedig nyolc éven át (1431–1438) adatolható. A 14. századból ilyen meggyőző példasorral természetesen nem szolgálhatunk, az a tény azonban, hogy az említett Dadai Péter és Solyagi István fia János – igaz, az utóbbinál enyhén szólva is hézagosan követhető – 10, illetve 11 esztendőszereplése arra enged következtetni, hogy ekkor sem lehetett másként, mint a 15. században.

Zsigmond király idézett 1435. évi nagyobb dekrétumának (2. tc.) készítői még láttak esélyt arra, hogy súlyos büntetés kilátásba helyezésével a tehetősebb nemeseket rá tudják kényszeríteni legalább egyesztendőszolgabírászkodásra. Mátyás 1486. évi (nagyobb) dekrétuma viszont már a szolgabírói kar felhígulását nehezményezi (9. tc.). Olyan szolgabírákat, úgymond, kezdtek választani, akik mind tehetség, mind vagyonosság tekintetében elmaradnak a kívánalmaktól, s ezért kiszolgáltatottabb helyzetük-nél fogva is sok hibát követnek el; részben a tehetősebbektől való félelmükben, részben kedvezésből, részben pedig azért, mert lefizethetőek. A diéta úgy kívánta helyreállítani az eszerint jóval rendezettebb, a Zsigmond „császár” és más királyok alatti állapotokat, hogy immár 50 aranyforint büntetéssel fenyegette a tisztséget vállalni vonakodó módosabb köznemeseket.²⁰ 1492-ben II. Ulászló viszont már elégséges-

19 Mátyás uralkodása kezdetével Tolna vm. kikerült a macsói bánok ellenőrzése alól, ettől fogva a nagybirtokos megyei köznemesség irányt adó személyiségei (a Paksi, a Dombai és a Szerescsen családból) váltották egymást a vm. élén. *Kubinyi András* szíves közlése szerint nem a tolnai az egyetlen példa ilyen irányú változásra.

20 *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. 271–272.*

nek ítélte megismételni Zsigmond rendelkezését, sőt, a kilátásba helyezett bírságot is a felére csökkentette (53. tc.).²¹

E változtatásból azonban alighanem merőben helytelen lenne a szolgabírói kar vagyonosabbá és ezáltal megbízhatóbbá válására következtetni. Adattárunk névanyagának elemzése ugyanis azt mutatja, hogy a szolgabíróság és az esküdség hovatovább teljesen a közbirtokos kismemesi falvakban élők „vadászterületévé” vált.²² Egyes községekben szinte apáról fiúra szálló *mesterségnek* tűnik, amelyre alighanem szisztematikusan felkészítették az utódokat. Szolgabírák, illetve esküdtek vezetéknevében hatvannál több tolnai falu neve – ám egyetlen mezővárosé sem – szerepel: ezek legalább száz tisztségviselőt adtak a vármegyének. A falvak fele persze csak alkalomszerűen egyet-egyet, kereken tíz pedig kettőt-kettőt. Jócskán akad azonban olyan kismemesek lakta község is, ahonnet – mondhatni – rendszeresen kerültek ki szolgabírók. Az „élboly” a következőképpen fest:

kilenc tisztségviselővel szerepel: Tézsla

hat tisztségviselővel szerepel: Dorog és Szentmiklós

öt tisztségviselővel szerepel: Kéthely (Kedhely)

három tisztségviselővel szerepel: Földes, Iklad, Páli, Pári, Solyag, Szabadi, Tök-összeg. A felsorolt tizenegy településről került ki az ismert szolgabíráknak 78%-a.

A szolgabírói és az esküdti kar közt biztosítva volt a folyamatos átjárás: az esküdteket, úgy tetszik, potenciális szolgabíró-utánpótlásnak tekintették. (Igaz, az ismert 32 esküdt közül csak néhányat látunk viszont szolgabíróként.) Nem így a szolgabírák és az alispánok között; az elhatárolódás itt meglehetősen merevnek tűnik. Aminek fő oka természetesen az, hogy míg szolgabíró és esküdt csak helyben lakó, a megyében birtokos lehetett, az ispán – egészen addig, míg Mátyás el nem rendelte, hogy alispánt csak a megyében birtokosok közül válasszanak (1486: 60. tc.)²³ – az ország legtávolabbi csücskéből is állíthatott helyettést.²⁴

Akadnak persze olyan helynevek, amelyek mind az alispán-, mind a szolgabíró-jegyzékünkben előfordulnak, ám – már csak a névadási gyakorlat változásai következtében is – mindössze egy esetben bizonyítható, hogy egyazon család tagjairól van szó: Henyei Tiburc János, alispán: 1522–1525; Henyei Tiburc Imre, szolgabíró: 1456–1457. (A Henyei Tiburcok esküdtként már 1411-ben feltűnnek a vármegyén.) A többi átfedés (Ábeli, alispán: 1410, szolgabíró: 1436–1447; Földesi, alispán: 1484, szolgabíró: 1522, esküdt: 1524 [két személy]; Kápolnai, alispán: 1482, szolgabíró: 1437–1438; Mözsi, alispán: 1471, szolgabíró: 1410–1411; Solyagi, alispán: 1447, esküdt: 1524) – akár atyafiságról, akár különálló családról van szó – már csak a nagy időbeli távolságnál fogva is teljes mértékben megfelel az e közegeben elvárható és ak-

21 Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár. Főszerk. Márkus Dezső. I. Bp. 1899. 514–515., valamennyi id. tc. kommentárja: *Erdélyi László*: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Szeged, 1942. 345.

22 E tekintetben *Engel Pál* kéziratoss helységnévtárából tájékozódhatunk, amely kiaknázza *Csánki Dezső* klasszikus történelmi földrajzát (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp. 1897. 397–481.) is. Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

23 Decreta regni Hungariae 1458–1490 i. m., vö. *Erdélyi L.*: i. m. 431–432.

24 Sőt azután is: vö. *Gábor Gyula*: Péterfalvai Nagy Albert ugcsoai alispán nemessége. Turul 1918/21. 11–20. és *Kubinyi András* e számban közölt tanulmányával.

ceptálható társadalmi mobilitási rátának. A felsorolt hat eset tükrében három család emelkedőben, három pedig erősen visszaesőben levőnek látszik (bár itt ismét utalnunk kell arra, hogy az ispánt senki sem kényszerítette arra, hogy csak jómódú köz-nemest állítson helyettesként).

Ahhoz persze, hogy megnyugtató módon le tudjuk írni a szolgabírókat és esküdteket kibocsátó közeget, el kellene készítenünk a Tolna megye területére delegált *királyi emberek* névjegyzékét is. Bár ezzel az intézménnyel tudomásunk szerint senki sem foglalkozott (megfelelő alispán- és szolgabíró/esküdt-jegyzékek hiányában az eredmény egyébként is egy holt névhalmaz lenne), nyilvánvaló, hogy az illetőket az érdekelt fél ajánlotta a kiküldő központi hatóságnak, amely aligha válogatott különösebben a megnevezettek között. Vagyis: a királyi emberek névsora éppúgy a vármegyei nemesi társadalom tükré, mint a tisztségviselőké. A kettő összevetése – amit az alábbiakban három kiragadott és vázlatos példán illusztrálunk – azt sugallja, hogy a szolgabírák és a királyi emberek ugyanazon közegekből jöttek.

Az első példasor úgy állott össze, hogy a *Zichy-Okmánytár* találmára kiválasztott V. kötetéből²⁵ kigyűjtöttük azon, Tolna megyei vonatkozású mandátumokat, amelyek felsorolják a számításba vehető nemeseket. (Kurzívval a szolgabírák jegyzékében is előforduló hely- és más családneveket, *-gal azon neveket jelöltük, amelyeknek nincs megfelelője a Tolna megyei településhálózatban.)

1397. ápr. 5.: *Bakócai* Miklós fia Pál és Péter, *Izményi Márton* fia János, *Ábeli* Miklós, *Gedei* János, *István* és *Jakab* (33. l.); szept. 20.: *Versendi* István, *Versendi* János, *Bolyi** *Jakab*, *Ócsári** *Péter* (45. l.); 1399. szept. 30.: *Versendi* István, bátyja: *János*, *Dobokai** *György*, *Papdi Lőrinc*, *Hazugdi** *György* deák, *Versendi* *Mihály* (135. l.); 1400. máj. 6.: *Nagy* István, *Sarádi* [Saroki] *Tamás* fia *János*, *Töttösi* *Pál* fia *Domokos* [és] *Kozma* fia *János*, *Balafalvai** [Babafalvai] *Péter* (170. l.); *Csilközi Dúl* *Jakab* és *Péter*, *Szabari* István fia *András*, *Bartus* Miklós, *Bakócai* *Pál* (298. l.); 1403. nov. 19.: *Bodméri Móric* fia *János*, *Garázda* Miklós (tolnai alispánok: 348. l.); 1403. szept. 2.: *Csilközi Dúl* *Péter* és *Jakab*, *Szabari* *András* (351. l.); 1406. jan. 28.: *Ábeli* *Antal*, *Bakócai* *Pál*, *Kápolnai* *Dávid* fia *György*, *Csilközi Dúl* *Péter* és *Jakab*, *Szabari* *Esze* (dictus) *Máté* (425. l.); 1408. nov. 14.: *Csilközi Dúl* *Péter* vagy *Jakab*, *Szabari* *András*. A felsorolt 48 királyi ember-jelölt – nem számítva a két éppen hivatalban levő alispánt: *Bodméri* és *Garázdát* – közül 36 neve, sőt egynek a családja (*Csilközi Dúl*) is szerepel a szolgabíró/esküdt-jegyzékben, többeké ismétlődően. 5 nem azonosítható és 7 olyan helynevet találtunk, amely nem tűnik tolnainak (75%; 10,4%; 14,5%).

A másik mintavétel úgy keletkezett, hogy a szekszárdi konvent általunk összegyűjtött²⁶ 1461 és 1500 közti jelentéseiből kigyűjtöttük azoknak a nevet, akik királyi emberként valóban részt vettek egy-egy ügy elintézésében. (A jelzésrendszer ugyanaz, mint az előző mintavételnél.)

1461. aug. 4.: *Sembechi* [=Zsebriki, Zsibriki] *Tamás* (*Zichy* X. 173. 1. jegyz.); 1461. aug. 17.: *Tézslai* *Antal* (*Zichy* IX. 168. 1. jegyz.), 1462. ápr. 14.: *Tézslai* *Bereck*

25 A zichi és vásonkeői gróf *Zichy*-család idősb ágának okmánytára. V. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1888.

26 Ez a szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig (Tanulmányok Tolna megye történetéből I. 9–60.) c. tanulmányunk anyaggyűjtése során keletkezett.

(Zichy X. 215. 1. jegyz.); 1463. jan. 27.: Jaki *Kustai* János (Zichy X. 247. 1. jegyz.); 1463. szept. 25.: Dobokai* Tabajdi Mihály (MOL DI 15 875.); 1464. márc. 7.: *Kisagárdi* Heinrich Mihály, *Mözsi Turcsin* István és *Mözsi Csigedi Gergely* (*Melczer István: Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából*. Bp. 1890. 89–90. 1.); 1464. ápr. 17.: *K[ö]veznyei* Miklós (MOL Df 209 327.); 1465. aug. 3.: *Szokolendrédi* Anca Imre (MOL DI 16 174.); 1468. márc. 4.: *Aterjanyi* Miklós fia János homo palatinalis (*A Héderváry-család oklevéltára*. Közli: Radvánszky Béla, Závodszy Levente. I. Bp. 1909. 332–336. 1.); 1468. ápr. 8.: Balaséri* Pér Mihály (Zichy X. 448. 1.); 1469. jún. 19.: Hegyaljai* Jakab mester (Zichy XL 36. 1.); 1470. ápr. 15.: Poroszlói* Péter (MOL DI 16 983.); júl. 19.: Ócsényi Bali László (MOL DI 106 570.); 1471. aug. 3.: *Béri* László (MOL DI 106 617.); szept. 18.: *Csipcsi* Kákonyi Bereck fia Albert (MOL DI 106 618.); 1472. dec. 14.: Gödörfalvai György (MOL DI 88 537.); 1478. jan. 15.: *Zarándok* Pál (MOL DI 17 988.); 1483. nov. 30.: *Vékényi* Lőrinc (MOL DI 88 695.); 1498. dec. 10.: *Dorogi* János (MOL DI 20 758.). A huszonegy királyi ember közül 14 névadó helysége (családja) szerepel, 4 pedig nem a szolgabíró/esküdt-jegyzékben, hárman pedig nem Tolna megyei helységekből származtak (64%; 18%; 18%).

Harmadik példasorunk egy olyan helytörténeti monográfiából való, amely szokatlan gondossággal gyűjtötte össze a helyi (mözsi) kismemesek működésére vonatkozó szórványadatokat. Az adatsor²⁷ szerint – amelybe benyomásunk szerint nem odavalók is belekerültek – mözsi kismemes 1389 és 1507 között csaknem húsz esetben bukkan fel királyi emberként, közülük kiemelkedik az 1410–1411-ben szolgabíróként előkerült *Mözsi Turcsin* család több tagja: István, a későbbi szolgabíró (1407, 1411), György (1411) János és Tamás (1460), Péter (1471). (A Mözsiék közül számosan feltűnnek ügyvédként [*procurator*] is, akiknek kigyűjtése úgyszintén tanulságos lenne.) *Mözsi Ágoston* fia István (1423), Gál (1425, 1428), Tamás (1437) királyi emberként, *Ágoston* és Péter (1400) pedig fogott bíróként tűnik fel. Ha volt rá „kereslet”, a mözsiék előszeretettel vállaltak szolgálatot környékbeli középbirtokosoknál. A királyi emberként sűrűn foglalkoztatott, tanúként is regisztrált *Mözsi István* 1435-ben a vránai keresztes perjel faddi officialisa volt. *Mözsi Mihály Györgyi Bodó Gáspár* tolnai ispán familiárisaként sodródott bele egy súlyos Bodrog megyei hatalmaskodásba (1466), *Mözsi Szigedi Gergely* pedig 1472-ben a szekszárdi várnagyi tiszteletet töltötte be.

Az ilyen minőségükben megismert mözsi kismemesek egyébként nem tűnnek ki-fejezetten szegénynek; *Turcsin Ferenc*nek nemcsak Mözson, de a szomszédos Fejérvizen is volt telke, ahhoz tartozó 20 holdnyi szántója és 3 emberes kaszálója; igaz, amikor 1499-ben zálogba vetette azokat, az egészért – egy szigettel együtt – mindössze 12 aranyforintot sikerült kapnia (nyilván, mert telkei lakatlanok voltak).²⁸ *Mözsi Gyulaji Gergely* 1539-ben szökött jobbágyot fogadott be mözsi kúriájában, s kiderül, hogy *Gerenyáson* is voltak szervitorai.

27 *Varga Ádám–Boda Ferenc*: Mözs község története. Mözs, 1973. 35–37. Hasonló következtetésekhez nyújtanak alapot *Timár György*: Márévár története a középkorban c. tanulmányának Ábelre, Bakolcára stb. vonatkozó adatsorai (Márévár és környéke [kistáji monográfia]. Szerk. Füzes Miklós. Magyaregregy, 1997. 34–71.).

28 *Varga Á.–Boda F.*: i. m. 37.

A képlet azonban ennek ellenére meglehetősen egyszerűnek tűnik: a jogszolgáltatás helyi fórumai körül forgolódnak a kisnemesek jövedelem-kiegészítésként vállaltak vármegyei (szolgabírói, esküdti) tisztséget, királyi emberi és ügyvédi megbízásokat,²⁹ részvételt a fogott bíróságok munkájában. (Másik megoldásként a familiárisa szolgálat kínálkozott.)³⁰ Hogy jó helyen tapogatódzunk, visszajelzi az 1495. évi 24. tc., amely – a királyi emberével azonos funkciója miatt – az esküdti intézmény megszüntetését fontolgatta.³¹

Bár a kérdés kiváló monográfusa, Bónis György a leghatározottabban elveti ennek lehetőségét,³² úgy hisszük, hogy a vármegye körüli munkában edződött, tudását szolgabíróként, esküdtként, ügyvédként, királyi emberként és földesúri tisztviselőként egyként kamatoztató köznemesi csoport éppúgy a „jogtudó értelmiséghez” sorolható – sőt sorolandó –, mint a királyi központ bíróságain és hivatalaiban szolgáló osztályostársai.

Egyfelől: ez utóbbiak nyilvánvalóan éppúgy a gyakorlatban szerezték és gyarapították ismereteiket, mint azok, akik megrekedtek a helyi adminisztráció szintjén, hiszen Magyarországon nem léteztek olyan jogi iskolák, amelyekben ilyen sok jelölt módszeres képzést kaphatott volna.³³ *Másfelől:* a vármegyén gyűjtött tapasztalat a királyi kúriában is konvertálhatóan tűnik. Vagyis: Bónis azon argumentuma, miszerint „a megyékben a XV. századig alig találunk szervezetszerű jegyzőt, s a megyei notáriusok nem emelkedtek a deákműveltség nivója fölé”, tulajdonképpen elesik.³⁴ (Hogy Bónis miből gondolja, hogy a kúriai jegyzők szükségképp „a diákműveltség e nivója” fölött álltak, nem tudni.)³⁵ Mindenesetre a két ismert tolnai jegyző közül az

29 Az ügyvédi rétegről: *Varga Endre*: A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére 1937. máj. 27. Bp. 1937. 625–642.

30 Az egész kérdéskörhöz *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalmi a török kiűzése idején (Szécsény, 1983. április 6–8.). Szerk. Szvircek Ferenc. Salgótarján, 1984. (Discussiones Neogradienses 1.) 5–24.

31 Corpus Juris Hungarici i. m. I. 576–577.

32 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 13.

33 *Bónis György*: Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás. In: Jubileumi tanulmányok. I. Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1967. 225–260., vö. *Uő*: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Bp. 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből 63.)

34 *Bónis Gy.*: Jogtudó értelmiség i. m. 13.

35 Semmi jele annak, hogy a kúriai alkalmazottak ezen rétegében valaminő visszhangot keltettek volna a kor nagy szellemi mozgalmi. Mivel a kancellária és más hivatalok élén főpapok vagy olyanok álltak, akik beneficiumként élveztek valamely püspökség, prépostság stb. jövedelmeit, és köztudomásúlag ezek közül kerültek ki azok is, akik a humanizmus mo.-i terjedését előmozdították, ám példájuk nemigen talált követőkre beosztottaik körében. *Horváth János*: Az irodalmi műveltség megszűlése (A magyar humanizmus). Bp. 1944. különösen 180–233., vö. A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964.⁴ (A magyar irodalom története. Főszerk. Sőtér István I.) 205–266., vö. 177–178. („Jogi irodalom” fejezetcím alatt a gyakorlatot segítő formulárek és a törvénykiadások kerülnek bemutatásra) és *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 305–378. (*Mályusz E.* inkább az egyháziak „bírói funkcionáriusként” játszott szerepének fontosságát, semmint a világi jogtudóknak a művelődés érdekében tett fáradozásait emelte ki: 365–368.)

egyik, Hatvani Rubin Dénes mester minden jel szerint jól helytállt nádori nótáriusként is.³⁶ (Igaz, ez nem a 15. században, hanem a 16. század első negyedében történt.) *Harmadsorban*: nincs tudomásunk arról sem, hogy az odavetődött vidéki procuratorok tudása csődöt mondott volna a magasabb fórumok előtt, ahol egyébként pontosan olyan ügyek forogtak – közismert jogi kondíciók között –, mint vármegyei széken. (Az más kérdés, hogy a kiskapukat nyilván kevésbé ismerték, mint az udvar fénykörében élő budai „sztárügyvédek”).³⁷

Éppen Bónis György hatalmas anyagot hömpölygető munkájának személynévmutatója kelti azt a benyomást bennünk, hogy a kúriai sekretáriusok és nótáriusok egyazon köznemesi körből verbuválódtak, aligha tévedünk nagyot, ha a vármegyei tisztségviselőket éppúgy *a gyakorlatban kiképződött* jogtudó értelmiséghez soroljuk, mint kancellárián, a nagybíróságoknál és az országos méltóságok irodáiban szolgáltatókat.³⁸ (Kivált, ha a hangsúlyt a „gyakorlatban kiképződött” jelzőre helyezzük.) Azt, hogy a vármegyei jogtudó értelmiségi réteg milyen kiterjedésű lehetett, egyelőre senki sem vizsgálta, ám nyilvánvaló, hogy azt nem Tolna vármegye irathagyatéka alapján fogják kiszámítani, hiszen abban mindössze egyetlen olyan kiadványt találunk, amely a tisztségviselők mellett – igaz, részben (*et alii*) – a megjelent nemeseket és két egyháziakat is megnevezi (a 6 tisztségviselő mellett 17 nemes + 3 egyházi).³⁹ Ugyanazon helységnevek gyakori ismétlődéséből azonban arra következtethetünk, hogy számukat egy-egy megyében néhány tucatnál, az egész országban pedig 2000–2500 főnél többre aligha becsülhetjük.

Ahogy ezt, úgy azt is célzott kutatások tárgyává kellene tenni: ez a réteg játszott-e valaminő szerepet abban, hogy az *una eademque nobilitas* fikciója akkor is fennmaradhatott, amikor tartalmilag már régen kiüresült.

Engel Pál nemrégiben figyelt fel Nagy Lajos király 1343-ra datálható adományreformjára: „1343-tól kezdve ... az addigi gyakorlattal ellentétben az egyenesági öröklés elve lépett érvénybe. Ezentúl minden királyi adománylevelével érvénye kizárólag azokra terjedt ki, akik az oklevélben megnevezett kedvezményezettek fiági leszármazói voltak.” Másképp: „Az adományreform célja ... egyrészt lehetővé kívánta tenni »a testvérek kizárásával« az egyéni birtokszerzést az udvar tagjai számára. Másrészt világosan meg kívánta jelölni, hogy a birtoknak mikor kell a koronára háramlania.”⁴⁰ (Ilyenformán találkozott a kincstár és a szűkebb királyi kíséret érdeke.)

36 Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség i. m. 407. 96. jegyz. (1518–1519), vö. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (= MOL DI) 89 182. (1524)

37 Ezekről: Kubinyi András: Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi- és a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 1971. 221–223.

38 Jól illusztrálja ezt, hogy 1526-ban a szolgabíró-névsorban oly gyakorta szereplő Szabarról nádori jegyzőt találunk: Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség i. m. 407. 94. jegyi. (neve nincs feltüntetve a névmutatóban), bár megjegyzendő, hogy a szabari nemesek csak 1456-ig mutathatók ki vm.-i szolgálatban.

39 MOL DI 106 366. (1432)

40 Engel Pál: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. Történelmi Szemle 1997. 137–157., az idézetek 152. és 155.

A mai jogérzék e változtatás célzatát nemcsak logikusnak, hanem természetesenek érzi. Nem így a 14. század közepi, ameddig az egyszer megszerzett birtok a nemzetség valamennyi tagja számára hozzáférhető volt; ők most kiszorultak a potenciális örökösök köréből. Ez nyilvánvalóan széles nemesi tömegek elszegényedéséhez vagy legalábbis presztízsvesztéséhez és súlycsökkenéséhez vezetett. Engel – talán túlfentül visszafogott – előadását továbbfűzve, az 1343. évi adományreform tulajdonképpen akár a nemesség mint egységesnek tekintett társadalmi csoport szétrobbantására irányuló kísérletként is felfogható. A magyarországi társadalmi viszonyok hosszú távú alakulásából mindenestre világosan látható, – ha *de iure* nem, *de facto* ezt el is érte.⁴¹ Könnyű belátni továbbá: az, hogy a királyi udvarhoz közelállóknak az öröklésből kiszorított rokonai elkezdtek lesüllyedni, „automatikusan” leminősítette a néhány faluval, esetleg csak néhány telekkel rendelkező vagy éppen csak a közbirtokosságban részes kismességet. Vagyis: a nemesség azon rétegét, amelyet utóbb *vármegyei nemességként* szokás aposztrofálni; ez a minősítés azt akarja kifejezni, hogy befolyásuk és tekintélyük nem terjedt túl a megyehatáron.

Ha tudjuk, hogy a nemesi vármegyrendszer mint az egész országot lefedő vidéki törvénykezési hálózat kikristályosodása nagyjából-egészében ugyanerre az időszakra – a 14. század közepére – esik,⁴² óhatatlanul felmerül a kérdés: nincs-e összefüggés a két egymás melletti jelenségcsoport között. Felmerül még akkor is, ha tudjuk – és e helyütt ismét hangsúlyozzuk –, hogy meglehet: a 14. századi szolgabíró közel sem tekinthető oly egyértelműen saját társadalmi csoportja érdekképviselőjének, mint a későbbiekben. Sőt felmerült az is, hogy a szolgabírákat kezdetben nem is választották, hanem a királyi udvarból – (mivel technikailag másként nem képzelhető el) annak ellenére, hogy magyar és korai latin elnevezésük ezt sugallja (*iudex servientium regis* = a királyi szolgák bírója) – az ispánok delegálták. Vagyis: ott forogódozó eredetileg nem a köznemesek, hanem az ispánok „szolgái” voltak.⁴³

A korábbiakban egyértelműen ispáni helynöki intézménynek minősülő alispáni tisztség a 16. században, hosszú-hosszú folyamat végeredményeként formálódott át és vált a vicecomes a távoli felsőbbség meghosszabbított karjából a helyi nemesség képviselőjévé. (Akkor sem mindenütt és azonos mértékben.⁴⁴)

A szolgabírákat már évszázadokkal korábban ilyennek szokás tekinteni, ám azt, hogy – amennyiben valóban volt olyan periódus, amikor kiküldöttek látták el ezt a tiszteket – pontosan mikor és hogyan váltak osztályostársaik képviselőivé, illetve hogy miként teljesítették érdekérvényesítő feladatukat, csak a részletekig hatoló további kutatások tisztázhatják. A fenti rövid esettanulmány mindössze ehhez kíván szerény adalékokkal szolgálni.

41 Ld. *Kubinyi András* recenzióját: Századok 1973. 753–757.

42 Engel P.: Archontológia i. m. I. 94–259.

43 Vö. *Zsoldos A.* 7. jegyzetben i. m., amelyhez *Kubinyi András* megfigyelése szolgált alapul: Szolgabíró. Magyar Nyelv 1957. 207.

44 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. (MOL kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) 533–535., vö. *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp. 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 94.)

FERENC SZAKÁLY
THE DEPUTY SHERIFF (IUDEX NOBILIUM) IN MEDIEVAL TOLNA
COUNTY
(A Case Study)

In the Middle Ages just as in the later periods the Hungarian local administration and jurisdiction of a county (*comitatus*) were run by the noblemen. The *comitatus* evolved in the late 13th and early 14th centuries as a system organised to safeguard the local nobility's interests. The *comes* was on top of the county hierarchy but he hardly ever took part in the everyday county administration. This was done by his deputy lieutenant (*vicecomes*) who was help by 4 deputy sheriffs (*iudex nobilium*) and 8 jurymen (*iuratus assessor*). All the three latter mentioned offices were more or less outside the interest of historians. (From the Middle Ages there have survived lists of *vicecomes* only from six counties, and that of *iudex nobilium* merely from 2 counties.)

In 162 Tolna county documents coming from the period between 1314 and 1526, however, the name of 92 *iudices iubilium* has been found in the so called intitulation, where sometimes all the four such office-holders were mentioned. Although the act of 1435 bound those who were elected for the post to remain in office only for a year, the majority stayed in office for 2–3 years. Moreover, there are some whose activity can be traced for 7–8 years or others whose 2–3 year office holding period was spread over 15 years of source material. (The author calculated the number of *iudices nobilium* as 400 Tolna county during these 222 years.)

Although the acts pressed for the election of better off middle noblemen, in reality the *indices nobilium* were recruited from the lesser nobility of noble villages. Many noblemen of lesser means embarked on a local "office holding career". The lawyers (*procurator*) were also coming from the latter social stratum just as well as those who represented a party in the county court and were delegated by the King's Court (*curia regis*) on the recommendation of those concerned to settle a lawsuit (*homo regius*). The *homo regius* usually acted together with the *iudex nobilium* and an ecclesiastical body entrusted with notarial functions (in this case predominantly the Benedictine convent of Szekszárd). These overlappings secured the smooth operation of the local administration, surprisingly without leading to considerable abuse or misuse of authority.